

A. I. Gertsen, F. M. Dostoyevsky, M. E. Saltykov-Shchedrin. Also, the attention is paid to the functioning of images created by various stylistic means.

Key words: feuilleton, publicistic, fact, actuality, polemic, critical pathos, image.

*В. В. Концур
(Бахмут)*

УДК 321.64:81'42:331.105.44"1950/1960"19"

**ТОТАЛІТАРНИЙ ДИСКУРС У ПРОФСПІКОВИХ ДОКУМЕНТАХ
З ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ РУХУ ЗА КОМУНІСТИЧНУ ПРАЦЮ
(середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.)**

Суперечливий процес формування сучасної української держави вимагає комплексного критичного переосмислення минулого. Дослідження словесної спадщини радянського періоду – тоталітарного дискурсу – надає історичній науці значний матеріал для аналізу загальних закономірностей історичного процесу періоду який досліджується.

У рамках даного дослідження здійснено спробу розглянути мову епохи «відлиги» – одного з «найдемократичніших» етапів радянського тоталітаризму. Поставлена проблема набуває особливого інтересу з урахуванням тієї обставини, що тоталітарний дискурс вивчається на основі опублікованих документів та архівних матеріалів найдемократичнішої за своєю суттю та наймасовішої організації трудящих – професійних спілок, функціонування якої передбачає постійну взаємодію із суспільством і владою.

Значна кількість досліджень з порушеного питання засвідчує його актуальність [1, 2, 5, 12]. Науковці зазначають, що особливістю тоталітарного політичного дискурсу було те, що він значно розходився з політичною, побутовою, економічною та іншими типами реальності.

Оскільки радянський дискурс будувався навколо головних концептів – соціальна справедливість і народовладдя, тому дефіцит демократичної легітимності тоталітарної влади вимагав приділяти особливу увагу політичному

дискурсу. Радянський дискурс був нарочито демократичним. Так, творці «відлиги» на перший план висунули ідею розширення народовладдя як однієї з форм утвердження нової влади у тому числі й через підвищення ролі професійних спілок.

Профспілки особливо зазнали деформаційного впливу тоталітарної системи, перетворившись, по суті, в свою протилежність. Організаційна будова радянських профспілок значною мірою забезпечила підвалини для розвитку непритаманних громадській організації напрямків діяльності. Одним з таких напрямків була проблема стимулювання виробництва. За радянської системи господарювання ця проблема в основному вирішувалась за допомогою соціалістичного змагання і однієї з його форм – руху за комуністичну працю, який починає бурхливий розвиток в роки хрущовської «відлиги».

Вперше про необхідність нової форми змагальності заявив грудневий Пленум ЦК КПРС в 1957 р., який у своїй постанові «Про роботу професійних спілок СРСР», хоча прямо й не вказував на це, але зазначав, що «інтереси подальшого могутнього розвитку всіх галузей народного господарства вимагають рішуче усунути недоліки в керівництві соцзмаганням, підняти його на новий, більш високий рівень, зосередити увагу на залученні до змагання всіх робочих та інженерно-технічних робітників...» [7] (Тут і далі підкреслено нами – В. К.). Вимога такого роду виглядала досить своєчасною на тлі спланованого КПРС переходу від нижчої фази комунізму до його вищої фази у найближчому майбутньому.

На постанову партійного органу 21 листопада 1958 р. відгукнулася президія ВЦРПС постановою «Про розгортання руху за комуністичну працю». У цьому документі схвалювалась ініціатива робітників депо Москва-Сортувальна, які виступили з ідеєю прийняти рішення працювати по-комуністичному, зобов'язуючись нарівні з виробничими показниками підвищувати свій культурний рівень, боротися з пережитками минулого, а також підкоряти свої інтереси інтересам суспільства. Таким чином, партійна верхівка через свій «привідний пас» відразу ж продемонструвала, що ідея руху

йшла знизу і тому не могла суперечити інтересам трудящих. Профспілки ж, як орган, що виражав інтереси робітників, відтепер, за постановою ВЦРПС, мали вважати своїм найважливішим обов'язком «надання всілякої підтримки патріотичним починанням передових робітників і колективів, які виступили ініціаторами створення бригад та цехів комуністичної праці» [8]. Виконуючи постанову ВЦРПС, професійні спілки розгорнули організацію руху серед робітників та службовців, створюючи бригади, які боролись за звання «Бригада комуністичної праці» та індивідуальне змагання за звання «Ударник комуністичної праці».

Значний ріст учасників руху за комуністичну працю був пов'язаний з ХХІІ з'їздом КПРС, на якому було прийнято III Програму партії – програму будівників комунізму. За цим партійним документом вважалось цілком можливим побудувати комуністичне суспільство в основному до кінця 1980-х рр., а невдовзі перейти й до його розгорнутого будівництва. Але на шляху до «світлого майбутнього» однією з задач партії поставало виховання нової людини – будівника комунізму. З цією метою партійні ідеологи виробили навіть моральний кодекс, який включав в себе ряд принципів, що являли собою симбіоз загальнолюдських якостей та партійних інтересів. Відкривав список такий моральний принцип, як «відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму», а за ним – принцип «сумлінної праці на благо суспільства» [9]. Вказані ідеологічні постулати активно поширювались на все населення країни, але найбільшою мірою під них підпадали саме учасники руху за комуністичну працю. Показовим у цьому плані є зобов'язання робітників тонколистового цеху заводу «Запоріжсталь» із запровадження в життя морального кодексу будівника комунізму, яке включало в себе 35 пунктів, з яких лише 5 певною мірою стосувались питань виробництва, а всі інші стосувались політичних аспектів морального обличчя будівників комунізму [4]. То ж ця морально-етична установка повинна була допомогти виконати стратегічну установку КПРС, легалізувати політизацію виробничих відносин та перетворити ідею трудової змагальності на засіб

пропаганди та утвердження ідей партії влади. Таким чином, загальнолюдські моральні норми КПРС підпорядкувала своїй політиці, а трудову активність робітника спрямувала на суто суспільні, тобто свої інтереси.

Сказане дозволяє констатувати, що у процесі розгортання руху за комуністичну працю можна виділити два періоди. З 1956 по 1961 рр. відбувалась політична підготовка суспільства до завдань, висунутих ХХІІ з'їздом КПРС. На цьому етапі рух за комуністичну працю мав забезпечити психологічну підготовку радянської спільноти до сприйняття нею програми будівництва комунізму. З прийняттям ІІІ Програми партії у 1961 р. розпочався другий етап, на якому рух за комуністичну працю вже був покликаний на практиці довести життєздатність партійної ідеї. Але нестабільність кількісного зростання учасників руху та динамічне уповільнення його темпів дає підстави стверджувати про штучність стимуляції розгортання руху за комуністичну працю в країні, особливо на тлі того формалізму, який супроводжував рух протягом усього періоду існування.

Насадження нового виду трудової змагальності не залишало вибору у методах його реалізації ні господарникам, ані, тим більше, робітникам. Постійна вимога прискорення темпів, збільшення кількісних показників, негайних позитивних результатів при екстенсивному методі господарювання і низькому рівні продуктивності праці первісно зумовлювали формалізм та «штурмівщину». Особливо яскравого вираження ця тенденція набула напередодні ХХІІ з'їзду КПРС. Так, у Постанові Президії ВЦРПС «Про задачі профспілок по розгортанню соціалістичного змагання на честь наступного ХХІІ з'їзду КПРС» зазначалось, що звістка про нього «викликала нове могутнє політичне і трудове піднесення», в результаті якого перевиконувались завдання з найважливіших галузей господарства [6]. В той же час в архівних матеріалах відмічалось, що показники роботи промисловості за 7 місяців 1961 р. взагалі ставили під загрозу виконання зобов'язань, які було взято підприємствами до ХХІІ з'їзду КПРС [13]. Таким чином, прагнення ВЦРПС видати бажане за дійсне відверто вказує на наростання економічної кризи в країні, а отже, і на

слабке підґрунтя для матеріального стимулювання учасників руху за комуністичну працю та соціалістичного змагання.

Брак коштів партійне та профспілкове керівництво компенсувало цілою системою моральних стимулів. В архівних документах знаходимо рекомендації «згори» щорічно відзначати день присвоєння звання «Підприємство комуністичної праці» як свято підприємства, а «навкруги героїв комуністичної праці створювати атмосферу поваги та слави» [3].

Однак, це не позначилось на результатах руху. Яскравим доказом відмирання руху за комуністичну працю на завершальному етапі «відлиги» виступають матеріали протоколів засідань заводських комітетів, де наголошувалось на необхідності «Зобов'язати цеховий комітет, адміністрацію цеху й майстрів організувати змагання між ділянками, змінами, залучити всіх робітників до змагання за дострокове виконання плану й за звання ударників і бригад комуністичної праці» [10]. Як бачимо, профспілкове керівництво підприємства було змушене відкрито вдаватися до адміністративних заходів, щоб хоча б таким чином підтримувати позитивну динаміку розгортання руху серед робітників заводу. Крім того, відповідно до Радянської енциклопедії історії України, в країні відмічалось уповільнення темпів росту продуктивності праці та національного прибутку [11]. Тож невідповідність пропагандистських заходів партійних та профспілкових органів їхнім економічним результатам є очевидною.

Зважаючи на огляд профспілкових документів різного рівня можна констатувати, що організаторів руху хвилював не стільки його економічний аспект, скільки політичний. Адже саме учасники руху за комуністичну працю демонстрували «всенародну» підтримку економічного й політичного курсу партії, спрямованого на розбудову комуністичного завтра. Політичний дискурс офіційних документів з питань організації руху за комуністичну працю був покликаний створити у широких верств населення ілюзію демократичних перетворень та втілення ідеї народовладдя в життя, що повністю відповідало

методології «відлиги», але перманентно заперечувалося реаліями тогочасного суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барсукова В. В. О дискурсивной системности газетно-публицистических текстов периода хрущевской «оттепели». *Проблемы функционирования языка в разных сферах коммуникации*. Пермь, 2005. С. 107–111.

2. Бацевич Ф. С. Тоталітарний політичний дискурс: когнітивно-риторичні та комунікативно-мовні ознаки. *Вісник Черкаського ун-ту. Серія: Філологічні науки*. Черкаси, 2001. Вип. 24. С. 110–113.

3. Вопросы воспитательной работы в связи сдвижением за коммунистический труд. – Центральный державный архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3884. – Арк. 8.

4. Движение за коммунистический труд в промышленности СССР. 1958 – 1963 г.: Сб. док-ов и мат-лов. Москва: Наука, 1965. С. 220–223.

5. Калиновська О. В. Лексична сполучуваність у мові тоталітарного режиму. *Наукові записки / Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Київ: Академія, 2003. Т. 22. Ч. 1: Гуманітарні науки. 174 с. С. 22–26.

6. О задачах профсоюзов по развертыванию социалистического соревнования в честь предстоящего XXII съезда КПСС. Постановление Президиума ВЦСПС от 16 января 1961 г., протокол № 2, п. 10. Сборник постановлений президиума и секретариата ВЦСПС январь-март 1961 г. Москва: Профиздат, 1961. С. 42–44.

7. О работе профессиональных союзов СССР. Постановление Пленума ЦК КПСС, принятое 17 декабря 1957 г. *Справочник профсоюзного работника*. Москва: Профиздат, 1957. С. 7.

8. О развертывании движения за коммунистический труд. Постановление Президиума ВЦСПС, принятое 21 ноября 1958 г. *Социалистическое соревнование в СССР 1918 – 1964: Док-ты и мат-лы профсоюзов*. Москва: Профиздат, 1965. С. 348.

9. Программа Коммунистической партии Советского Союза. *КПСС в резолюциях*. Москва: Политиздат, 1971. Т. 8. С. 288.

10. Протокол № 10 заседания заводского комитета профсоюза завода Красный металлист. 18 января 1962 г. Г. Конотоп. – Сумський держархів. – Ф. 4121. – Оп. 5. – Од. зб. 43. – Арк. 63.

11. Радянська енциклопедія історії України: В 4 т. Київ: Академія наук УРСР, 1977. Т. 4. С. 83.

12. Романенко А. П. Советская словесная культура: образ риторика / под ред. О.Б. Сиротининой. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2000. 212 с.

13. Справка о работе профсоюзных организаций по развертыванию социалистического соревнования за звание коллектива и ударника коммунистического труда на предприятиях и стройках УССР. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2922. – Арк. 14.

АНОТАЦІЯ

Концур В. В. Тоталітарний дискурс у профспілкових документах з питань організації руху за комуністичну працю (середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.).

У статті здійснено спробу розглянути тоталітарний дискурс епохи «відлиги» – одного з «найдемократичніших» етапів радянського тоталітаризму. Тоталітарний дискурс вивчається на основі опублікованих документів та архівних матеріалів найдемократичнішої за своєю суттю та наймасовішої організації трудящих – професійних спілок, функціонування якої передбачає постійну взаємодію із суспільством і владою.

Ключові слова: тоталітарний дискурс, хрущовська «відлига», професійні спілки, рух за комуністичну працю, ударники.

SUMMARY

Kontsur V. V. Totalitarian Discourse in Trade Union Documents on the Organization of the Movement for Communist Labour (the mid-1950s – mid-1960s).

In the article, the attempt is made to consider the totalitarian discourse of the era of Thaw. It was one of the “most democratic” stages of Soviet totalitarianism.

The totalitarian discourse is studied on the basis of published documents and archival materials of the most democratic and the largest organization of workers – trade unions, the functioning of which involves constant interaction with society and government.

Keywords: totalitarian discourse, Khrushchev's Thaw, trade unions, the movement for communist labour, shock workers.

*А. В. Лихачова
(Бахмут)*

УДК 81.34

ІНТОНАЦІЯ РЕЧЕНЬ У НЕЕМФАТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

(на матеріалі англійської, російської й української мов)

У будь-якій мові інтонація служить для зовнішнього оформлення речення. За допомогою інтонації слухач розуміє, чи речення є розповідним, питальним, окличним, проханням або спонуканням. Наприклад, речення «Сьогодні тепло» може бути розповідним, питальним чи окличним залежно від інтонації, з якою воно вимовляється. Інтонація також виражає наші емоції: подив, роздратування, радість, невдоволення тощо.

Інтонація – це ритміко-мелодійна сторона мовлення, яка сприяє членуванню потоку мовлення на окремі відрізки – фонетичні синтагми й фрази та служить у реченні засобом вираження синтаксичних значень, модальності й емоційно-експресивного забарвлення [4, с. 83].

Розробка й вивчення підходу до опису інтонації почалися ще в XVI-XVII століттях у зв'язку з появою робіт Дж. Харта (John Hart, 1551) і Ч. Батлера (Charles Butler, 1634), які співвідносили інтонацію з пунктуацією й виділяли чотири тони (level, fall, extra-low, rise) [5, с. 10].

У другій половині XVIII століття та в XIX столітті з'явилися описи інтонації публічної мови. Засновником одного з таких описів того часу був